

מבחן ציור דמות (DAP) בקרב אנשים בעלי פיגור שכלי: בחינת אינדיקטורים מתאימים לאבחון

מאת: נורית תדמור, נועה שאו, הדס שלמה ודפנה לביא, סטודנטיות בביה"ס לטיפול באמצעות אמנויות, אוניברסיטת חיפה

הפיגור השכלי כחסר יכולת הסתגלות לסביבתו, לעבר תפישה הממוקדת בסימפטומים, גנטיקה ומקורות אורגניים לפיגור שכלי (בן - נוך, 2009). בתחילת המאה הקודמת, עת החל השימוש הנרחב במבחני אינטליגנציה וייצוגם על ידי ציוני I.Q., הושם דגש רב על האופן בו נמדדת אינטליגנציה וגיל שכלי. באופן זה, הפכו שני מרכיבים אלו למרכזיים בהגדרת התופעה במשך שנים רבות (עמינדב, 1990). במאמרה של עמינדב, מודגמת אחת ההגדרות הנגזרות מהמודל הרפואי לפיגור, כתופעה המהווה "מצב של אי התאמה חברתית אשר בולטת בבגרות ונובעת מהתפתחות שכלית עצורה בגלל סיבות תורשתיות או נרכשות" (עמינדב, 1990, עמוד 20).

בשנות השישים נעשתה טרנספורמציה נוספת בתחום, אז הודגש השימוש בהגדרה כפולה הכוללת הערכת התפקוד האינטלקטואלי בצד הערכת ההתנהגות המסתגלת של הפרט (בן - נוך, 2009). מאז ועד ימינו, שלובים שני מרכיבים אלו כשהם מהווים מדדים מרכזיים בהגדרת הפיגור השכלי. לאורך השנים, התווסף למרכיבים אלו גם הצורך בהערכת יכולתו של הפרט לאינטראקציה עם סביבתו (שם). הגדרתה של התופעה, כפי שמנוסחת ומקובלת כיום על ידי האגודה האמריקנית לפיגור שכלי (AAMR), היא זו: "פיגור שכלי הוא נכות המאופיינת במגבלות משמעותיות בתפקוד האינטלקטואלי ובהתנהגות מסתגלת, המתבטאת במיומנויות הסתגלותיות, תפיסתיות, חברתיות ומעשיות. נכות זו מופיעה לפני גיל 18" (ריקלין, 2002, עמוד 18). הגדרה זו, מאגדת בתוכה את שלושת רכיביה המרכזיים של הגישה הרב-ממדית הכוללת לתופעה; מגבלות משמעותיות בתפקוד האינטלקטואלי, בהתנהגות המסתגלת וביכולת לאינטראקציה חברתית - המתגלות בתקופת ההתפתחות (שם).

בחינת כישוריו האינטלקטואליים של הפרט, ההתייחסות לתפקוד הנמוך באופן משמעותי מהמוצע היא כאל קריטריון מהותי ביותר לאבחון פיגור, ועל אף הבעייתיות הקיימת

הגדרתו העכשווית של פיגור שכלי נשענת על הגישה הרב-ממדית, המאגדת בתוכה את שלושת מימדיה העיקריים של האבחנה; מגבלות בתפקוד האינטלקטואלי, ההסתגלותי והחברתי. הרחבה של הגדרה זו, מתייחסת לחוסר ההתאמה בין גילו המנטאלי וגילו הכרונולוגי של האדם. בשל הקושי הכרוך באבחון הכולל את כל הקריטריונים הללו, עולה הצורך בכלי אבחוני זמין ופשוט. מטרתו של מחקר זה, הייתה לאבחון את התאמתו של כלי "ציור מבחן דמות אנוש" (DAP), לצורך אבחון של פיגור שכלי. במחקר השתתפו 11 אנשים עם פיגור שכלי קל-בינוני, ו-11 אנשים ללא פיגור. הנבדקים התבקשו לצייר דמות אנוש, בהתאם להנחיה האופיינית למבחן מחובר. הממצאים תמכו בהשערה כי האינדיקטורים "עיניים" ו"פרישת ידיים", המייצגים אינטראקציה חברתית, יתבטאו באופן שונה בין שתי הקבוצות. ביחס להשערת המחקר השנייה, לא נמצאו הבדלים בשניים מהאינדיקטורים המייצגים יכולות אינטלקטואליות, ביניהם "ראש גדול" ו"קו מתאר ראש", אולם באינדיקטור "צוואר" כן נמצא הבדל בין קבוצת המחקר לקבוצת השוואה. כמו כן, הממצאים תמכו בהשערה כי גיל ההתפתחות הגרפית בקבוצת המחקר יהיה נמוך בהשוואה לקבוצת השוואה. הממצאים תומכים בהנחה כי מבחן DAP עשוי לסייע בידי מאבחנים לצורך אבחון של פיגור שכלי.

מילות מפתח: גישות אבחון בתרפיה באמנות; כלי אבחון מבוססי אמנות; מבחן מחובר; מבחן ציור דמות אנוש; פיגור שכלי.

סקירת ספרות

תחום האבחון והמדידה של פיגור שכלי עבר תהפוכות ושינויים לאורך היסטורית המחקר. עם עלייתו של המודל הביו-רפואי, השתנתה התפישה מזו התופשת את הפרט עם

תדיר באבחונים פסיכולוגיים וחינוכיים של ילדים ומבוגרים בעלי מגוון בעיות התנהגותיות, לימודיות והתפתחותיות, ובתוך כך גם לאבחון פיגור שכלי. דגש רב הושם בעבר על ניתוח ציורי דמות אנוש אצל אנשים עם פיגור שכלי לקבלת מידע אודות רמה קוגניטיבית, יציבות רגשית, תפיסה עצמית ודימוי גוף. ממחקרים שנערכו בתחום ניתן ללמוד רבות על היעדר תנועה בציוריהם של אנשים עם פיגור שכלי כביטוי לנוקשות כוללת באישיות האדם עם פיגור שכלי (אברהם, 2002); מחקרים שעסקו ביכולת של אנשים עם פיגור שכלי לתקשורת חברתית הראו כי לאנשים אלו קושי בציור הבעות פנים מלבד שמחה, וכי לא נמצאו הבדלים בצורת הפה בעת ציור רגשות אחרים כגון כעס, שעמום או עצב (Dogru, 2007).

ישנם מאפיינים רבים של מבחן "צייר דמות אנוש" אשר הופכים אותו לכלי אבחוני אטרקטיבי ומותאם במיוחד לאנשים עם פיגור שכלי; זהו מבחן א-וורבלי, בלתי פולשני וקל לניהול, אשר מושך אינהרנטית ילדים ומבוגרים רבים. יותר מכך, מבחן זה נמצא מדויק ביותר כאשר שימש לאבחון אנשים בעלי תפקוד מוגבל, ובאופן ספציפי רגישות המבחן נמצאה אופטימאלית בקרב ילדים בני 5-12, או מבוגרים בעלי גיל מנטאלי בטווח הזה. כמו כן, בקרב מבוגרים עם פיגור שכלי נמצא כי ציור אחד, בניגוד לשלושה, עשוי להספיק לקביעת אבחנות מחקריות או קליניות (Dykens, 1996).

מבחן מחובר (Machover) הינו אחד המבחנים ההשלכתיים המרכזיים לפיענוח של ציור דמות אנוש. ההוראה הניתנת במבחן זה, "צייר דמות אנוש", נותנת חופש פעולה ליצירת שפע של השלכות היכולות לבוא לידי ביטוי בבחירת הדמות לציור, גילה, מינה, יציבתה, פעילותה, ההבעה המשתקפת מתוויה וכדומה (אברהם, 2002). ציור דמות אנוש מאגד בתוכו את ההשלכה של דימוי הגוף, תוך מתן ביטוי לקונפליקטים ולצרכים גופניים של המצייר. בתוך כך הוא מבטא את הדחפים, החרדות, הקונפליקטים ומנגנוני ההגנה של האדם (Machover, 1949). ברובם המכריע של המקרים, ניתוח הציור מאפשר אבחון מדויק של בשלותו הרגשית והפסיכוסקסואלית של האדם. ניתוח ציורים יכול לאתר קונפליקטים נוירוטיים, חרדות, מופעים פסיכופטיים, תכונות פרנואידיות ואי בשלות רגשית, סוציאלית ופסיכוסקסואלית (שם).

לאור הצורך הגובר לאבחון פיגור שכלי באמצעות כלי אבחוני פשוט וזמין, כמו גם גוף הידע הנרחב המצטבר אודות פענוח ציורי דמות אנוש, מחקר זה יבדוק את האפשרות לאבחון פיגור שכלי דרך מבחן DAP. בהתאם להגדרת הפיגור על פי ה-AAMR, מחקר זה יתמקד בשני ממדים בולטים של פיגור

בקבלת הערכה הנובעת מתוך ציוני ה-I.Q., ציונים אלו עודם מייצגים באופן הטוב ביותר את התפקוד האינטלקטואלי (שם). התנהגות מסתגלת היא מושג המקבל התייחסות רבה במחקר. כך לדוגמה, על פי ריקלין, כוללת התנהגות זו יישום של אוסף מיומנויות תפיסתיות, חברתיות ומעשיות בחיי היומיום, הנלמד על ידי האדם לצורך תפקודו היומיומי. עמינדב (1990) מרחיבה במאמרה את ההגדרה, וכוללת התייחסות לממדי עצמאות אישית ואחריות חברתית המתכנסים תחת כותרת כללית של עמידה בהתנהגות מצופה מאדם, ביחס לבני גילו הכרונולוגי. אינטראקציה חברתית, על פי ריקלין (2002), נמדדת באופן המיטבי על ידי תצפית ישירה בפעילויות היומיומיות של הפרט, בבחינת רמת תקשורתו עם עולמו החומרי והחברתי. שיעור מעורבותו של הפרט בסביבתו נמדדת על רצף, כשתפקודו החברתי מתייחס לסדרת פעולות הנחשבות נורמטיביות עבור סביבת גיל מסוימת. מושג תקופת ההתפתחות מתייחס להתפתחות אינטליגנציה לצד התפתחותו הכללית של האדם, ובחלק גדול מהאמצעות נחשב גיל 18 לגיל בו מגיעה ההתפתחות לכדי בשלות מלאה. מומחים בתחום סבורים שמצבו של אדם יוגדר כפיגור שכלי, באם נפגע עד הגיעו לגיל 5 בלבד (עמינדב, 1990).

אבחון פיגור שכלי אצל אנשים הינו תהליך מורכב וממושך, המחייב מספר אנשי מקצוע כמו גם איסוף מידע ממספר מקורות, מגוונים עד כמה שניתן (בן - נוו, 2009). קושי זה אף מתבהר על רקע הצורך לגבש אבחון המורכב משלל קריטריונים, ביניהם מנת משכל, התנהגות מסתגלת, אינטראקציה חברתית, גיל תפקודי ועוד (שם). בנוסף, תחומי התנהגות, בעיות נפשיות, שביעות רצון מהחיים ורווחה סובייקטיבית, הינם תחומי חיים פסיכו-סוציאליים שמדידתם בעייתית בבואנו לבחון פרטים המתקשים לדווח באופן ישיר או רציף על עצמם ומצבם. על רקע מורכבות זו, עולה הצורך בנסיון לאבחון פשוט יותר, המספק מענה יעיל הן לצורך בבדיקת המוגבלות, כמו גם בדיקה של ממדים סובייקטיביים הנחווים על ידי הפרט ואינם מובאים לידי ביטוי ברור בשל קשייו.

כחלק מהניסיון לענות על קושי זה, נעשה שימוש נרחב במבחנים השלכתיים בקרב אוכלוסיות של אנשים עם פיגור. מהותם של מבחנים השלכתיים, באופן כללי, מתבטאת בעובדה שהם אינם חוקרים תכונות בודדות של האישיות, אלא מאפשרים התעמקות במרכיבי האישיות ובאינטראקציה ביניהם כמכלול דינמי. מבחנים אלו יכולים לגלות היבטים עמוקים וחבויים של האישיות שאינם באים לידי ביטוי בהתנהגות הגלויה (אברהם, 2002). מבחן "ציור דמות אנוש" ("Draw a Person" – DAP), באופן ספציפי, משמש באופן

שכלי: יכולות קוגניטיביות נמוכות; ולקות בהסתגלות החברתית.

על פי מחובר (1949), המאפיינים הגראפיים המבטאים את התקשורת והיכולות הסוציאליות של הפרט, באים לידי ביטוי בציור הידיים, העיניים והראש. בתוך כך, הזרועות והידיים מהוות אינדיקטור להסתגלות חברתית. כאשר הידיים מושמטות, מעומעמות או מטושטשות, קיימים קשיי הסתגלות וחוסר בטחון במגע חברתי. בקביעת מהות הקשר של האדם עם סביבתו, קיימת חשיבות רבה לכיוון הזרועות. הכיוון זרזימת קו הזרועות, כמו גם מידת ההארכה של הזרועות לתוך הסביבה, מסמלות ניסיון ליצירת קשר חברתי. זרועות אופקיות אשר מאוזנות בזווית ישרה מן הגוף, אינן נחשבות כהתרחבות אמיתית אל תוך הסביבה, אלא מתקשרות לרגסיביות ולמגע רדוד וחסר רגש עם הסביבה (Machover, 1949). בשל הקושי החברתי אותו חווים רבים מהאנשים עם פיגור שכלי, ניתן יהיה להניח כי תתקיים התרחבות של מנח הידיים לתוך הסביבה, וזו מתוך הניסיון ליצירת מגע וקשר עם העולם.

הפנים מהווים גם כן מאפיין חברתי בבחינת הציור. פנים עמומות או מושמטות מצביעות על התחמקות מקונפליקטים בינאישיים, ויכולות להצביע בנוסף גם על נסיגה ממערכות יחסים. השמטת תווי פנים יחד עם הדגשה ביתר פירוט של פרטים אחרים, מעידה על התחמקות מיחסים בינאישיים, בעוד שהדגשת תווי הפנים מצביעה על דאגה לגבי מערכות יחסים סוציאליות. בנוסף, ציור הפנים כאיבר אחרון מעיד גם כן על קשיים חברתיים (לב-ויזל, 2005). העיניים נחשבות לחלק מייצג של תפקוד התקשורת החברתית ומהוות את האיבר הבסיסי המתקשר עם העולם החיצוני (Machover, 1949). ציור עיניים חלולות (ללא אישונים) מסמלות קשר חלש עם העולם (אברהם, 2002).

המאפיין הגראפי המבטא את היכולות הקוגניטיביות בא לידי ביטוי בתיאור הראש; קו מתאר ראש סגור מעיד על יכולות קוגניטיביות תקינות, ואילו קו מתאר ראש מקוטע מעיד על חוסר אינטגרציה בין החושים, כמו גם על קושי בכישורים קוגניטיביים. בנוסף, ראש גדול ביחס לגוף מעיד על שאיפות אינטלקטואליות גבוהות, ומהווה אינדיקטור היכול להצביע על קושי בהסתגלות חברתית או רגשית, בשל ליקוי או קשיי למידה (לב-ויזל, 2005). מחובר (1949) מציינת כי אנשים עם פיגור שכלי מצירים ראש גדול, מסיבות של חוסר התאמה רגשית ו/או סוציאלית, הנובע מן הלקות השכלית והתסכול שאנשים אלו חווים בתחום הלימודי והאינטלקטואלי. מאפיין גראפי נוסף המייצג שליטה קוגניטיבית הוא הצוואר המחבר בין הגוף לראש, בין היצר לאינטלקט, בין החלקים הפיזיים

לבין השליטה הרציונאלית. הדגשת הצוואר תימצא בציוריהם של אנשים עם הפרעה בתפקודי השליטה המנטאליים. השמטת הצוואר בקרב ילדים מעידה על חוסר בגרות, ואילו אצל מבוגרים מעידה על פיגור או על אישיות רגרסיבית המאופיינים ביכולת מועטה להתמודדות רציונאלית, לשליטה בדחפים ולהתנהגות מסתגלת (Machover, 1949).

כמו כן, מתוך ההנחה כי אנשים עם פיגור שכלי מציגים גיל מנטאלי הנמוך מכפי גילם הכרונולוגי, מחקר זה יבדוק את הביטוי לגיל השכלי מתוך שלב ההתפתחות הגראפית המוצג בציור. הספרות מציגה שישה שלבים מובחנים להתפתחות הגראפית התקינה בקרב ילדים:

שלב 1: שרבוט (18 חודשים - 3 שנים) - לרוב מבוסס על תנועה ומהווה ביטוי לחיבור שבין פעילות ויזואלית לבין פעילות מוטורית (אהרוני, בר - דוד ולב - ויזל, 2003). שלב המאופיין בשליטה מוטורית מועטה, וכשזו מתפתחת, כוללים השרבוטים יותר תנועות חוזרות (Malchiodi, 1997).

שלב 2: צורות בסיסיות (3 - 4 שנים) - בגיל זה יכולת נמוכה בשמירה על ריכוז ותשומת לב. זיהוי משתנה של הדימויים הויזואליים תואם שלב התפתחות זה. שלב זה מהווה, עבור ילדים, תרגול לעבר התפתחותם של דימויים ייצוגיים יותר בעתידים הקרוב. שפתו הויזואלית של הילד הנורמאלי מתפתחת במהירות לכדי בניית שפה הכוללת את הצורות הדרושות לשם יצירת דמות אנוש וצורות נוספות (Malchiodi, 1997).

שלב 3: דמויות אנוש וסכמות התחלתיות (סביב גילאי 5 - 7 שנים) - הופעתן של דמויות אנושיות בסיסיות. בשלב זה ילדים ייטו למקם דימויים בדף ללא התחשבות בקו קרקע, ללא כיוון מסוים אליו יפנו הדימויים או בשימוש בפרופורציות נכונות (Malchiodi, 1997). דמות האנוש תיבנה לרוב מראש, ממנו יוצאות שתי רגליים ולעיתים גם שתי ידיים. לעיתים, ניתן יהיה להבחין במאפייני פנים ראשוניים. לקראת המעבר לשלב הבא, ילדים מתחילים לאפיין ביתר פירוט את דמויותיהם על ידי הוספת אצבעות, פנים וכדומה (אהרוני, בר - דוד ולב - ויזל, 2003).

שלב 4: התפתחות סכימה ויזואלית (6/7 - 9 שנים) - התפתחותם של סמלים או סכמות ציור קבועות לייצוג בני אדם, חיות, בתים, עצים, וחפצים נוספים בסביבה. ניכרת התפתחות השימוש בקו קרקע ולעיתים קרובות גם קו רקיע. כמו כן, חלק מהדימויים יכולים להיראות 'שקופים' וניתן לראות 'לתוכם'. שלב זה אף עשוי לכלול הגדלה או הדגשה של איברים/ פרטים מסוימים לצד השמטתם של אחרים, כביטוי

ההשוואה כללה 7 גברים ו-4 נשים, בגילאי 35-62 (M=51, SD=9.48). המשתתפים גויסו למחקר על ידי סטודנטיות לתואר שני במגמת טיפול באמצעות אמנות באוניברסיטת חיפה, לצורך עבודת גמר בקורס "גישות לאבחון". ההשתתפות במחקר הייתה על בסיס התנדבותי.

כל הנבדקים בקבוצת המחקר גויסו מ"כפר תיקווה", בית למבוגרים עם צרכים מיוחדים, הממוקם בעמק יזרעאל. כפר תיקווה מוגדר כמוסד לאנשים עם פיגור שכלי ברמה קלה עד בינונית, ועל כן כל המשתתפים בקבוצת המחקר הוגדרו כאנשים עם רמה זו של פיגור.

הנבדקים בקבוצת המחקר גויסו על ידי דגימה מסוג מיכסה, תוך שאיפה לשמור על ממוצע גילאים דומה לקבוצת המחקר. הנבדקים בקבוצה זו מוגדרים כאנשים נורמטיביים, וללא פיגור בשום רמה.

כלי המחקר

מבחן מחובר (Machover)

לכל נבדק/ת הוגש דף A4 ועפרון HB2 ללא מחק. כל נבדק התבקש לצייר ציור אחד, על פי ההנחיה "צייר דמות אנוש", האופיינית למבחן מחובר (Machover, 1949). הערה: בקרב קבוצת המחקר נעשה ציור אחד בצבעים בנוסף לעיפרון. בעבודה זו התייחסנו לחלק בציור שנעשה בעיפרון בלבד, ללא מתן חשיבות לקו, צורה או בחירת הצבע בצבעים בהם נעשה שימוש בציור.

ציינון הציורים

ציינון הציורים נערך על ידי החוקרות, בהתבסס על חלק מן האינדיקטורים המרכיבים את מבחן מחובר. לצורך בחינת הסתגלות חברתית נבחנו האינדיקטורים הבאים: עיניים דורגו באופן הבא: (1) חלולות; (2) לא חלולות. פרישת הידיים דורגה בסולם סדר בעל ארבע רמות: (1) ידיים צמודות לגוף; (2) ידיים בזווית של עד 45°; (3) ידיים בזווית שבין 45° ל-90°; (4) ידיים בזווית מעל 90°.

לבחינת התפקוד הקוגניטיבי, נבחנו האינדיקטורים הבאים: הגדלה של הראש ביחס לגוף דורגה באופן הבא: (1) ראש פרופורציונאלי ביחס לגוף; (2) ראש גדול משמעותית ביחס לגוף. קו מתאר ראש דורג באופן הבא: (1) קו מתאר ראש רציף; (2) קו מתאר ראש מקוטע. התייחסות לצוואר דורגה כך: (1) השמטת צוואר; (2) קיום צוואר.

לבחינת רמת ההתאמה בין שלב ההתפתחות הגרפית לבין גילו הכרונולוגי של הנבדק, נעשה שימוש בקריטריונים המגדירים שישה שלבים מובחנים להתפתחות הגרפית של הציור (אהרוני,

לחשיבותם, מנקודת מבטו של המצייר (אהרוני, בר – דוד ולב - ויזל, 2003; Malchiodi, 1997).

שלב 5: ריאליזם (9 - 12 שנים) - בסביבות גיל 10 ילדים הופכים מעוניינים מאוד ליצור ייצוגים ריאליסטיים בציוריהם. בשלב זה נבחין בניסיונות ראשוניים לייצוג פרספקטיבה, בדמויות אנוש מפורטות יותר ובדיפרנציאציה הולכת וגוברת באפיוני מגדר. בשלב זה ילדים מסגלים לעצמם יכולות טכניות גבוהות, נהנים לעסוק בחומרים חדשים ויכולים לעבוד על דימויים אמנותיים מפורטים ומורכבים הרבה יותר (אהרוני, בר - דוד ולב - ויזל, 2003; Malchiodi, 1997).

שלב 6: מתבגרים (13 ומעלה) - שלב אליו לא מגיעים רבים מהמבוגרים בשל המעבר לתחומי עניין אחרים, מלבד אמנות. אלו הממשיכים לעסוק באמנות, מפתחים יכולות לשלב פרספקטיבה מדויקת יותר בציוריהם, רמה מורכבת יותר של פרטים ותחכום, וכן פיתוח שליטה ומיומנויות עולות וגוברות בחומרים, לצד תשומת לב לעיצוב ויכולת ליצור דמויות מופשטות (אהרוני, בר – דוד ולב - ויזל, 2003; Malchiodi, 1997).

בהסתמך על הטיעונים התיאורטיים שהובאו לעיל, משוער כי:

1. ימצאו הבדלים בין שתי הקבוצות בפרמטר של הסתגלות חברתית. (א) זווית פריסת הזרועות בקרב אנשים עם פיגור שכלי תהיה גדולה מזו של אנשים ללא פיגור; (ב) ציור העיניים בקרב אנשים עם פיגור שכלי יכלול עיניים חלולות, בהשוואה לעיניים מלאות בקרב אנשים ללא פיגור.
2. ימצאו הבדלים בין שתי הקבוצות בפרמטר של יכולות קוגניטיביות. (א) בקרב אנשים עם פיגור שכלי יופיע ציור ראש גדול באופן שאינו פרופורציונאלי לגוף, בהשוואה לאנשים ללא פיגור שיציירו ראש פרופורציונאלי לגוף; (ב) בקרב אנשים עם פיגור שכלי, קו מתאר הראש יופיע מקוטע, בהשוואה לקו מתאר ראש רציף בקרב אנשים ללא פיגור; (ג) בקרב אנשים עם פיגור שכלי תמצא השמטה של הצוואר, בהשוואה לציור צוואר בקרב אנשים ללא פיגור.
3. אנשים עם פיגור שכלי יציגו שלב התפתחות גרפית נמוך יחסית, בהשוואה לזה שיציגו אנשים ללא פיגור.

השיטה

נבדקים

המדגם כלל 22 נבדקים, מתוכם 11 נבדקים בקבוצת המחקר ו-11 בקבוצת ההשוואה. קבוצת המחקר כללה 3 גברים ו-8 נשים, בגילאי 38-68 (M=53.45, SD=10.22). קבוצת

חלקה הראשון של השערת המחקר השנייה ידון בגודל הראש; חלקה השני של ההשערה ידון בקו מתאר הראש; וחלקה השלישי בציור הצוואר.

השערת המחקר השלישית איננה מחולקת לחלוקה פנימית, ותדון בשלב ההתפתחות הגראפית שהציגו כל אחד מהמשתתפים במחקר.

על מנת לבדוק את השערת המחקר הראשונה, נערך מבחן חי בריבוע (Chi Square) ($p < 0.05$), עבור כל אחד מחלקיה של ההשערה.

בהתאם לחלקה הראשון של השערת המחקר הראשונה, נמצא קשר מובהק שולית ($\chi^2_{(1)} = 3.37, p < 0.066$) בין סוג הקבוצה לאופן ציור העיניים (חלולות או מלאות), ועוצמתו של הקשר חזקה ($\Phi = 0.43$). בקבוצת המחקר, חמישה מהנבדקים ציירו עיניים חלולות, ושלושה ציירו עיניים מלאות. בקבוצת ההשוואה שניים מהנבדקים ציירו עיניים חלולות, ושמונה ציירו עיניים מלאות. שאר הנבדקים בשתי הקבוצות, לא ציירו עיניים שניתן היה לזהות באם הן חלולות או מלאות.

בהתאם לחלקה השני של השערת המחקר הראשונה, נמצא קשר מובהק ($\chi^2_{(3)} = 12, p < 0.05$) בין סוג הקבוצה לציור פרישת הידיים, ועוצמתו של הקשר חזקה ($r_c = 0.82$). בקבוצת המחקר, בשניים מהציורים פרישת הידיים הגיעה עד לזווית של 45° , בחמישה מהציורים פרישת הידיים הופיעה בזווית של 90° , ובשניים מהציורים פרישת הידיים עלתה מעל זווית של 90° . בקבוצת ההשוואה, בשלושה מהציורים הידיים היו צמודות לגוף הדמות, ובשישה מהציורים פרישת הידיים הגיעה עד לזווית של 45° . בשאר הציורים, בשתי הקבוצות, לא ניתן היה לזהות את פרישת הידיים (הן בשל השמטת הידיים, או בשל ציור לא ברור).

על מנת לבדוק את השערת המחקר השנייה, נערך מבחן חי בריבוע (Chi Square) ($p < 0.05$), עבור כל אחד מחלקיה של ההשערה.

בניגוד לחלקה הראשון של השערת המחקר השנייה, לא נמצא קשר מובהק בין סוג הקבוצה לבין גודל הראש שצויר ($\chi^2_{(1)} = 2.1, p > 0.05$). בקבוצת המחקר בשניים מהציורים הופיע ראש גדול ביחס לגוף, ובשישה מהציורים הופיע ראש פרופורציונאלי. בקבוצת ההשוואה, בשניים מהציורים הופיע ראש גדול ביחס לגוף, ובחמישה מהציורים הופיע ראש פרופורציונאלי. בכל שאר הציורים, בשתי הקבוצות, צויר ראש קטן ביחס לגוף, ראש בלבד, או שלא ניתן היה לזהות ראש ברור.

בר – דוד ולב - ויזל, 2003; Malchiodi, 1997). הניתוח כלל דירוג בסולם סדר בן שש רמות: (1) שרבוט (2) צורות בסיסיות (3) דמויות אנוש וסכמות התחלתיות (4) התפתחות של סכמה וויזואלית (5) ריאליזם (6) מתבגרים.

מהימנות בין שופטים

מכיוון שהערכה במבחן מחובר מבוססת על החלטת המקדדים, חשוב כי תהיה הסכמה בין שופטים. ההערכה נערכה עבור 22 הציורים (11 ציורים בקבוצת המחקר ו-11 בקבוצת ההשוואה), ונבחנה על ידי ארבעת החוקרות לצורך השגת מהימנות בין שופטים. הסכמה גבוהה נרשמה עבור דירוגי האינדיקטורים פרישת הידיים והתייחסות לצוואר (98% ו-96% בהתאמה). בבחינת האינדיקטור שלב ההתפתחות נרשמה הסכמה של 88%, ובבחינת האינדיקטור עיניים - הסכמה של 84%. עבור האינדיקטור הגדלה משמעותית של הראש ביחס לגוף נרשמה הסכמה של 75%, ועבור האינדיקטור קו מתאר ראש, נרשמה ההסכמה הנמוכה ביותר (71% הסכמה).

מהלך המחקר

כל אחד מהמשתתפים בקבוצת המחקר ובקבוצת ההשוואה, הוגש דף אחד ועפרון אחד. הדף הוגש לנבדקת/בד, על מנת לאפשר בחירה עצמאית של מנח הדף. כל נבדקת/קייבלה את ההנחיה הבאה: "ציירי דמות אנוש". בקבוצת המחקר, במידה והנבדקת לא הבינה את ההנחיה, נוספה ההנחיה "ציירי איש או אישה, ילד או ילדה". במידה ומישהו מהנבדקים הציג שאלות נוספות, לדוגמה "לצייר גם גוף או רק ראש?", הנסיינית השיבה "ציירי כל מה שהבנת מההנחיה שלי".

בקבוצת המחקר נבחנו המשתתפים בקבוצה בחדר המיועד לטיפול באמנות, בנוכחותן של שתיים מהחוקרות ובנוכחותה של מטפלת מוסמכת באמנות, האחראית על תחום הטיפול והשיקום ב"כפר תקווה". הנבדקים בקבוצת ההשוואה נבחנו באופן יחידי, בביתם ובנוכחות חוקרת אחת בלבד.

ממצאים

התוצאות מוצגות בהתאם לשלושת השערות המחקר; שתי השערות המחקר הראשונות חולקו לחלוקה פנימית, הכוללת את האינדיקטורים אשר הרכיבו את עולם התוכן עליו נשענת כל אחת מן ההשערות.

חלקה הראשון של השערת המחקר הראשונה ידון בציור העיניים; וחלקה השני של ההשערה ידון בפרישת הידיים.

בקבוצת המחקר יצוירו יותר עיניים חלולות ופרישת ידיים גבוהה יותר, בהשוואה לקבוצת ההשוואה. בהמשך, שוער כי אינדיקטורים המצביעים על יכולות קוגניטיביות יתבטאו באופן שונה בשתי קבוצות המחקר, וכי הבדלים אלה יבואו לידי ביטוי באופן תיאור גדול הראש, קו מתאר ראש, וציור הצוואר. על פי האינדיקטורים במבחן מחובר המודדים ביטוי ליכולות קוגניטיביות גבוהות או לקשיים ביכולות אלה, שוער כי בקבוצת המחקר הראש יהיה גדול בהשוואה לגוף, קו מתאר הראש יהיה מקוטע, וכי הצוואר יושמט. זאת בהשוואה לקבוצת ההשוואה שתציג ראש פרופורציונאלי ביחס לגוף, קו מתאר ראש רציף, וציור צוואר.

לבסוף, שוער כי חוסר ההלימה בין גילם הכרונולוגי של אנשים עם פיגור שכלי לבין יכולותיהם השכליות, יבוא לידי ביטוי בשלבי ההתפתחות הגראפית של ציוריהם (אהרוני, בר-דוד ולב-ויזל, 2003; Malchiodi, 1997; Machover, 1949). ההנחה היא כי שלב ההתפתחות הגראפית של ציוריהם של אנשים עם פיגור, יהיה נמוך מזה של אנשים ללא פיגור.

ממצאי המחקר אוששו את ההשערה הראשונה, ונמצא כי קיים הבדל באינדיקטורים המודדים הסתגלות חברתית בין ציוריהם של אנשים עם פיגור לבין ציוריהם של אנשים ללא פיגור. ממצאים אלה תומכים בהנחה כי אנשים עם פיגור שכלי מפגינים הסתגלות חברתית נמוכה בהשוואה לבני גילם. העיניים החלולות בציורי הדמות של אנשים עם פיגור, עשויות לבטא את הקשיים ביצירת קשרים חברתיים. אנשים עם פיגור שכלי עשויים להיתקל פעמים רבות במהלך חייהם בדחייה חברתית בשל מוגבלותם (למשל, Brewer & Smith, 1989). חווית דחייה זו, בשילוב עם קושי ממשי להשתלבות בחברה הנורמטיבית, עשויה להוביל לקושי החברתי אותו מבטאים אנשים אלו בציור העיניים. מצויורי פריסת הידיים של אנשים עם פיגור, ניתן ללמוד על ניסיון להושטת ידיים לסביבה. ניסיון זה, עשוי במידה רבה להתקשר לאותו הקושי האמור ביצירת קשרים חברתיים. עם זאת, על פי מחובר, זרועות הנשלחות לסביבה בזווית ישרה מהגוף אינן יכולות להיחשב כניסיון אמיתי ליצירת קשר, אלא משויכות למגע רדוד עם הסביבה (Machover, 1949). בקבוצת המחקר ניתן היה לזהות ידיים פרושות לזווית נמוכה מזווית ישרה (של 90°), כמו גם ידיים הפרוסות לזווית ישרה ואף למעלה מכך. ייתכן וההבדלים בין הזוויות השונות נגזרים מהמידה בה הפרט מסוגל להבין את מצבו החברתי, ובהתאם לנסות לשפרו. ייתכן ועבור חלק מן האנשים עם פיגור החסך הוא אמיתי ומורגש, ואותם פרטים מנסים "להושיט ידיים" לתוך המרחב החברתי, מתוך ניסיון ליצירת תחושת שייכות. ייתכן ואצל פרטים אחרים, הפגיעה

בניגוד לחלקה השני של השערת המחקר השנייה, לא נמצא קשר מובהק בין סוג הקבוצה לבין ציור קו מתאר הראש ($\chi^2_{(1)} = 1.35, p > 0.05$). בקבוצת המחקר, בשישה מהציורים הופיע קו מתאר ראש מקוטע (בשני ציורים לא ניתן היה לזהות ראש). בקבוצת ההשוואה, בארבעה מהציורים הופיע קו מתאר ראש רציף, ובשבעה מהציורים הופיע קו מתאר ראש מקוטע.

בהתאם לחלקה השלישי של השערת המחקר השנייה, נמצא קשר מובהק ($\chi^2_{(1)} = 6.1, p < 0.05$) בין סוג הקבוצה לציור או השמטת הצוואר, ועצמתו של הקשר חזקה ($\Phi = 0.54$). בקבוצת המחקר, בארבעה מהציורים הופיע צוואר, ובשישה מהציורים הושמט הצוואר (בציור אחד לא ניתן היה לזהות קיומו או השמטתו של הצוואר). בקבוצת ההשוואה, פרט לציור אחד, הופיע צוואר בכל הציורים.

על מנת לבדוק את השערת המחקר השלישית, נערך מבחן t למדגמים בלתי תלויים (Independent t-test) ($All p's < 0.05$). בהתאם להשערה, נמצא כי שלב ההתפתחות הגרפית של הציור בקבוצת המחקר ($M=2.9, SD=1.14$) נמוך מזה של קבוצת ההשוואה ($M=5.54, SD=1.03$); $p = 2.63$; $t_{(20)}$. בקבוצת המחקר, ציור אחד שוייך לשלב הראשון של ההתפתחות הגרפית, שלושה ציורים שוייכו לשלב השני, ארבעה ציורים לשלב השלישי, שני ציורים לשלב הרביעי וציור אחד שוייך לשלב החמישי. בקבוצת ההשוואה, ציור אחד שוייך לשלב השלישי של ההתפתחות הגרפית, ציור אחד שוייך לשלב הרביעי, ותשעה ציורים שוייכו לשלב השישי.

דיון

במחקר הנוכחי, שוער כי יימצאו הבדלים בין ציורי דמות אנוש של אנשים עם פיגור, לבין ציוריהם של אנשים ללא פיגור, וכי הבחנה זו תבוא לידי ביטוי במדדים שונים של מבחן ציור דמות אנוש (DAP). בהתאם לגישה הרב ממדית לאבחון של פיגור שכלי, הגורסת כי פיגור שכלי היא תופעה המתבטאת במגבלות במישור האינטלקטואלי וההסתגלותי, וכפועל יוצא ביכולת לאינטראקציה חברתית (ריקלין, 2002), הונח כי אינדיקטורים המודדים עולמות תוכן אלה ישמשו ככלי מתאים לאבחון של פיגור. לפיכך, שוער כי יימצאו הבדלים בין ציורי דמות אנוש של אנשים עם פיגור לבין ציוריהם של אנשים ללא פיגור, וזאת על פי האינדיקטורים המשמשים במבחן מחובר (Machover, 1949).

לצורך בחינת הסתגלות חברתית, שוער כי יימצאו הבדלים באופן ציור העיניים ובפרישת הידיים, כאשר ההנחה הייתה כי

לסופר אגו. השמטת הצוואר על פי מחובר (1949), מעידה על אישיות רגרסיבית, המאופיינת לרוב ביכולת מועטה לשימוש ברציונאל לשם שליטה בדחפים ולמען יצירת התנהגות מסתגלת, מאפיינים הנכללים כאמור, בהגדרה המקובלת כיום לצורך אבחון של פיגור שכלי (ריקלין, 2002). כפי שעולה ממצאי המחקר, אנשים עם פיגור שכלי גילו נטייה מובהקת להשמטתו של הצוואר מצויריהם. נטייה זו עשויה להצביע על הקושי ליצירת אינטגרציה בין הדחפים לרציונאל, אינטגרציה המתרחשת בצורה האופטימאלית בקרב אינדיבידואלים שהתפתחותם התקנית אפשרה התגבשותם של כוחות אגו חזקים (Watts & Hook, 2009). היות והתפתחותם של אנשים עם פיגור שונה מזו של אנשים ללא פיגור, ומכיוון שגילם המנטאלי מקביל לרוב לגיל ילדות, ניתן להניח כי אותה אינטגרציה הנרכשת במהלכה של התפתחות פסיכית תקינה, לא תתרחש במלואה אצל אנשים עם פיגור. מכאן, שכל הנראה ניתן יהיה למצוא ליקוי בשליטה בדחפים ובהתנהגות מסתגלת, כוחות הנדרשים מסופר אגו מפותח ובוגר. לפיכך, נדמה כי אינדיקטור זה משקף באופן ברור את אישיותם הרגרסיבית של אנשים עם פיגור.

ממצאי המחקר אוששו את ההשערה השלישית, לפיה אנשים עם פיגור יציגו שלב התפתחות גרפית נמוך מזה שיציגו אנשים ללא פיגור. ממצאים אלה, ניתן לשער כי בדיקת שלב ההתפתחות הגראפית של הציור עשויה לשמש כאינדיקטור חשוב בבחינת גילו המנטאלי של הנבדק, ומתוך כך לאבחון של פיגור שכלי. בציורי קבוצת המחקר, מרבית הנבדקים הציגו ציורים המבטאים דמויות אנוש בסיסיות וסכמות פשוטות, כאלה האופייניות לרוב לילדים בגילאי 5-10. כמו כן, הנאיביות הילדית אשר השתקפה מאותם ציורים, חידדה במיוחד את השוני בינם לבין ציורי קבוצת ההשוואה. מכאן, נדמה כי אינדיקטור זה עשוי לשמש ככלי עזר חשוב לצורך ביסוס האבחנה של ליקוי בהתפתחות המנטאלית.

חשוב לציין כי המשתתפים במחקר זה הם אנשים עם פיגור ברמה קלה עד בינונית, ואין הכוונה כאן להגיד כי ממצאים אלה תקפים עבור רמות אחרות של פיגור. היות וההתמקדות הייתה ברמה זו של פיגור, קשה לקבוע האם ההבדלים בתוצאות מבחן DAP יהיו שונים כמותית, או שמא גם ייבדלו מבחינה איכותית. דהיינו, האם האינדיקטורים שהוצעו במחקר זה לצורך אבחון של פיגור שכלי יתבטאו במידה ברורה יותר או פחות בהתאם לרמת הפיגור, או שמא יתבטאו באופן שונה לחלוטין. מחקר המשך בתחום, עשוי לשפוך אור נוסף על סוגיה זו.

החברתית פחות מורגשת, אולי בשל מידת התובנה שרמת הפיגור מאפשרת להם, ועל כן אותם פרטים יפגינו מידה נמוכה של ניסיון ליצירת מגע חברתי מעמיק. ייתכן וניתן לייחס את ההבדלים בזוויות הפריסה, כפי שבאו לידי ביטוי במחקר זה, לרמות השונות של הפיגור של המשתתפים במחקר. ייתכן ובמקרים של פיגור קל יותר, לפרט יש יכולת גבוהה יותר לתובנה למצבו החברתי, ולפיכך גם לרצון רב יותר לשיפור מצבו.

השערת המחקר השנייה אוששה באופן חלקי, ונמצא הבדל רק באינדיקטור יחיד למדידת יכולות קוגניטיביות בקרב אנשים עם פיגור שכלי. בניגוד להשערותנו, לא נמצא הבדל בין גודל ציור הראש של אנשים עם פיגור לבין קבוצת ההשוואה. על פי מחובר, אנשים עם פיגור שכלי ייטו לצייר ראש גדול כביטוי לתסכול הנחוה על ידם בתחום האינטלקטואלי (Machover, 1949). ייתכן ואינדיקטור זה לא התבטא במחקר הנוכחי היות והמשתתפים דרים במסגרת מיוחדת לאנשים עם פיגור שכלי. בשל אופייה המיוחד של מסגרת זו, ניתן לשער כי מרבית הדיירים אינם פוגשים בדרישות אינטלקטואליות הנחוות כמאיימות, ועל כן סביר להניח כי התסכול הנחוה על ידם נמוך יחסית. מחקר עתידי בתחום עשוי לבדוק אנשים עם פיגור אשר משולבים באוכלוסייה הכללית, ולבדוק דרך אינדיקטור גודל הראש את רמת התסכול של אותם אינדיבידואלים בפוגשם דרישות אינטלקטואליות גבוהות מכפי יכולתם המנטאלית. כמו כן, בניגוד להשערותנו לא נמצא הבדל בין רציפות ציור קו מתאר הראש בקרב אנשים עם פיגור, לבין אינדיבידואלים ללא פיגור. על פי מחובר, ציור קו מתאר ראש רציף מעיד על יכולות קוגניטיביות תקינות, בעוד שזה הפתוח מצביע על קשיים קוגניטיביים (Machover, 1949). עם זאת, בקרב אנשים עם פיגור ייתכן וניתן לשייך את קו המתאר הרציף דווקא לדמויות הסכמאטיות האופייניות לגילם המנטאלי. מרבית הציורים בקבוצת המחקר הציגו צורת ראש בסיסית, המורכבת לרוב מעיגול המשמש כבסיס לציור הפנים. צורה בסיסית זו של ראש, מאפשרת שימוש בקו מתאר רציף יותר, בהשוואה לצורות מורכבות יותר של ראש, האופייניות לשלבי התפתחות גראפית גבוהים. כאמור, ייתכן שאינדיקטור זה איננו רלוונטי במקרים בהם גילו המנטאלי של המצייר מאפשר שימוש רק בסכמות בסיסיות, כמו במקרה של אנשים עם פיגור שכלי.

בהתאם לחלקה האחרון של ההשערה השנייה, נמצאו הבדלים ברורים בין אנשים עם פיגור לבין אנשים ללא פיגור, בהתייחסות לצוואר בציורם. ציור הצוואר משמש בספרות המחקרית, כמייצג מרכזי של שליטה קוגניטיבית, וכסממן לחיבור בין הדחפים לרציונאל ומכאן – לחיבור שבין האיד

ביבליוגרפיה

- אברהם עי (2002). *הגלוי והנסתר בציורי דמות אנוש*. מושב בן שמן: מודן הוצאה לאור.
- אהרוני ש', בר-דוד כ', לב - ויזל ר' (2003). ציור עצמי של דמות אנוש אצל עיוורים: שלבי התפתחות אמנותית וביטוי חושי אצל מבוגרים עיוורים מלידה כפי שהם משתקפים בציור העצמי שלהם. *ליקוטים: כתב עת לענייני עיוורים ועורון*, 35 (סתיו), 50 - 59.
- בן - נוך ש' (2009). *סטטוס בריאות, תפקוד והשתתפות חברתית של מבוגרים עם פיגור שכלי באמצע החיים, הדרים במעונות ובדוור קהילתי בישראל*. תזה.
- לב-ויזל ר' (2005). *ציור דמות אנוש וציור משפחה*. קרית ביאליק: אח.
- עמינדב ח' (1990). הגדרת הפיגור השכלי. *צעדים: ביטאון אקדמי - האגודה לקימום מפגרים*, 1 (יוני), עמ' 20 - 23.
- ריקלין ס' (עורכת) (2002). *פיגור שכלי: הגדרה, סיווג, ומערכות תמיכה*. מהד' 10. חיפה: מו"ל יובל אקשטיין.
- Brewer, N., & Smith, J.M. (1989). Social Acceptance of Mentally Retarded Children in Regular Schools in Relation to Years Mainstreamed. *Psychological Reports*, 64(2), 375-380.
- Dogru, S. S. Y. (2007). Recognizing and Drawing Emotional Facial Expression Skills of Mentally Retarded Children. *Social Behavior and Personality*, 35(9), 1152-1162.
- Dykens, E. (1996). The Draw-a-Person Task in Persons With Mental Retardation: What Does It Measure?. *Research in Development Disabilities*, 17(1), 1-13.
- Machover, K. A. (1949). *Personality Projection in the Drawing of the Human Figure*. Springfield, IL: CH. C. Thomas.
- Malchiodi, C. (1997). *Breaking the Silence: Art Therapy with Children from Violent Homes* (2nd ed.). New York: Routledge.
- Watts, J., & Hook, D. (2009). Freud's Psychoanalytic Theory of Development and Personality. In Watts, J., Cockcroft, K., Duncan, N. (Eds.), *Developmental Psychology*. Cape Town: UCT Press.
- לפניות בנוגע למאמר זה: אל נורית תדמור, דוא"ל: ntadmor@campus.haifa.ac.il

כמו כן, היות ומחקר זה ביקש לבדוק את האפשרות לאבחון של פיגור שכלי באמצעות מבחן DAP, הפרמטרים שנבדקו היו אבחוניים במהותם, ואינם עוסקים בחוויתו הסובייקטיבית של האינדיבידואל. אופיו ההשלכתי של מבחן DAP מאפשר בחינה של מדדים פסיכו-סוציאליים, ביניהם רווחה נפשית, דימוי עצמי, חוזקות, קשיים נפשיים ועוד. על כן, נדמה כי שילוב של אינדיקטורים המודדים עולמות תוכן אלה, יוכלו לסייע כרובד נוסף לאבחון, ולהעמקת ההבנה של עולמם הפנימי של אנשים עם פיגור. אינדיקטורים מעניינים שעלו מתוך ציורי קבוצת המחקר במחקר זה, לימדו כי מרבית המשתתפים בחרו לצייר על מנח דף רוחבי, זאת בניגוד מוחלט לקבוצת ההשוואה בה כל המשתתפים ציירו על מנח אורכי. ממצא זה, עשוי אולי ללמד על האופן בו אנשים עם פיגור תופסים את עצמם כחלק אינטגרטיבי מסביבתם. ייתכן ותפיסתם האומניפוטנטית של אנשים עם פיגור, נעוצה בתלות הרבה בגורמים המטפלים הנובעת הן בשל צורך ממשי בשל מוגבלותם, והן מתוך תלות רגשית האופיינית לגילם המנטאלי, המקביל לגילם של ילדים. בחלק גדול מהציורים ניתן היה לזהות גם טבור, המסמל על פי מחובר צרכים תלותיים. כמו כן, בחלק מציורי קבוצת המחקר היה ניתן לזהות שתי דמויות, דפוס שלא נראה בציורי קבוצת ההשוואה. ייתכן והפיצול קשור באופן ההנחיה בקבוצה זו, שנוסח כ"צייר איש או אישה", והוביל את הנבדק לבחור לצייר שתי דמויות. אולם, הפיצול עשוי גם ללמד על חוסר יכולתו של האינדיבידואל להבחין את עצמו מהדמויות המטפלות, ועשוי להצביע על צורכי תלות (אברהם, 2002). כמו כן, נמצאו השמטות רבות של אברים שונים בציוריהם של אנשים עם פיגור, אשר עשויות להצביע על דימוי גוף נמוך (שם). כאמור, על רקע מוגבלותם של אנשים אלו בביטוי כל אותן תחושות סובייקטיביות, עולה הצורך במבחן השלכתי מסוג זה שעשוי לשפוך מעט אור על עולמם הפנימי, ובכך אף לשפר את היכולת במתן תמיכה מתאימה.

בשל היקפו המצומצם של המחקר הנוכחי, נעשה מיקוד רק באינדיקטורים המשקפים את ההגדרה לאבחון של פיגור. שכלי עם זאת, חשוב לציין כי במבחן DAP יש לבסס את ההערכה על מספר רב של אינדיקטורים, תוך ניסיון למציאת קשרים המחזקים את הנחת קיומה של התכונה הנבדקת. אם כן, מחקר זה מבקש להציע אינדיקטורים שעשויים להוות חלק מהבסיס לאבחון של פיגור שכלי, אך אינם יכולים לשמש כפרמטר יחידי לאבחון. מחקרים עתידיים בתחום עשויים למלא את החלל, ולהציע אינדיקטורים נוספים לצורך אבחון מקיף יותר של פיגור, באמצעות מבחן DAP.